

15

ErfgoedBrief Breda

Weer een druk jaar

Archeologisch jaaroverzicht 2009 1-9

'De tand des tijds blijft zichtbaar' 10

Breda, stad van de Nassaus 14 11-12

Weer een druk jaar

Archeologisch jaaroverzicht 2009

Joeske Nollen en Erik Peters In deze ErfgoedBrief Breda staan de archeologische onderzoeken die in 2009 zijn uitgevoerd centraal. Was 2008 al een druk jaar met 52 onderzoeken, in 2009 was het er zelfs één meer! De effecten van de financiële en economische crisis waren vorig jaar nog niet merkbaar. Hier kan slechts kort op de diverse resultaten van onderzoek worden ingegaan. Meer informatie is te vinden op onze website www.archeologie.breda.nl

'09

Archeologisch jaaroverzicht Breda

Locatiekaartje
vindplaatsen

In 2009 zijn in de gemeente Breda 53 archeologische onderzoeken uitgevoerd: twee non-destructieve onderzoeken, één booronderzoek, 34 inventariserende veld-onderzoeken door middel van proefsleuven, dertien archeologische begeleidingen of waarnemingen en drie opgravingen. Voor de meeste onderzoeken werd opdracht gegeven door de eigenaren van het terrein, zoals projectontwikkelaars en particulieren. Bij andere onderzoeken was de gemeente opdrachtgever. In bijna alle gevallen was de gemeente bevoegd gezag, in enkele gevallen was de provincie de bevoegde overheid in verband met een gemeente-overstijgend belang. Veldwerk is uitgevoerd door het Bureau Cultureel Erfgoed en door archeologische opgravingsbedrijven, zoals ADC-Archeoprojecten, ARC, BAAC, Becker en Van de Graaf, Bilan, Gt Frontline, RAAP en SOB Research. In deze ErfgoedBrief vindt u de belangrijkste resultaten van de onderzoeken, waarbij de nadruk ligt op de Nassastad Breda en de omliggende dorpen.

- 1 Kloosterstraat (Bavel)
- 2 Haagdijk 158
- 3 Baronesgarage
- 4 Oude Vest
- 5 Haagdijk 85-117
- 6 Veemarktstraat 53
- 7 Veemarktstraat 19/21
- 8 Speelhuislân
- 9 Speelhuislân
- 10 Begijnhof
- 11 Zanddreef (Prinsenbeek)
- 12 Seeligkazerne
- 13 Bouvignelaan
- 14 Dr. Batenburglaan
- 15 Tramsingel 88
- 16 Liniestraat Interbrew
- 17 Viandenlaan
- 18 Ginnekenweg-noord
- 19 Amphia Hertzogstraat
- 20 Galderse Heide
- 21 Galderse Meren
- 22 Advocaatsdreef
- 23 Weimeren
- 24 Gertrudisoord (Prinsenbeek)
- 25 Neelstraat (Prinsenbeek)
- 26 Groenstraat (Prinsenbeek)
- 27 Schutsestraat (Prinsenbeek)
- 28 Buitendijks Slangwijk
- 29 Rietdijk
- 30 Moleneind (Teteringen)
- 31 St. Josephstraat (Teteringen)
- 32 Oosterhoutseweg (Teteringen)
- 33 Driesprong
- 34 Gilzeweg (Bavel)
- 35 Pennendijk (Ulvenhout)
- 36 Dorpstraat 61-65 (Ulvenhout)
- 37 Rithsestraat
- 38 Jeka-terrein
- 39 Bouvignelaan
- 40 't Hoekske (Ulvenhout)
- 41 Heertgank (Prinsenbeek)
- 42 Haagse Markt 19-22
- 43 Dr. Struyckenstraat 100
- 44 Hogeschoollân
- 45 Minister Nelissenstraat
- 46 Rietdijk 1b
- 47 Cadettenkamp (Teteringen)
- 48 Asterdesluis
- 49 Effen Mastdreef
- 50 Markdal
- 51 Cimbargalaan
- 52 Brederostraat
- 53 Weerijssingel

1 Late bronstijd / ijzertijd

Kloosterstraat (Bavel)

Bij onderzoek aan de Kloosterstraat zijn sporen van een klein gebouw uit de late bronstijd of de ijzertijd aangetroffen. Een deel van het gebouw lag in het onderzochte perceel, de rest van het gebouw ligt onder het perceel ernaast. Dit is een belangrijk onderzoek geweest, want het is de eerste keer dat aan de oostkant van Breda aanwijzingen zijn gevonden voor activiteiten op de hoge zand-ruggen. Dit in tegenstelling tot de westkant, waar al vele sporen uit deze periode zijn onderzocht.

2 Middeleeuwse stad Breda

Haagdijk 158

Op het terrein achter de voormalige muziekschool is een huisplaats uit de dertiende eeuw opgegraven. Het is de eerste volledige huisplaats langs de Haagdijk uit deze periode. Opvallend was de ligging parallel aan de Haagdijk, maar wel op enige afstand daarvan. In kuilen rondom de huisplaats is veel vondstmateriaal aangetroffen.

De donkere vlek markeert de middeleeuwse huisplaats aan de Haagdijk.

Baronesgarage

Voor de parkeergarage van De Barones is een kleine put gegraven van negen vierkante meter met het doel vast te stellen of hier een deel van de veertiende-eeuwse stadsmuur aanwezig is. Er lagen teveel kabels en leidingen in de weg om goed te kunnen graven. Daarom is besloten om een smalle sleuf aan te leggen en grondboringen te verrichten. Er zijn daarbij geen sporen van de stadsmuur aangetroffen. Uit de ge-laagdheid van de bodem kon worden opgemaakt dat het om opvulling van de oever van de Mark ging, waarop afwisselend zand is afgezet en veen is gegroeid.

Oude Vest

In het grote gemetselde riool onder de Oude Vest zijn waarnemingen verricht om te zien of eventueel oude kades zijn opgenomen in de riool-wanden. In het toegankelijke deel van het riool bleek dit niet het geval te zijn. Nader onderzoek volgt.

Het riool onder de Oude Vest

Haagdijk 85-117

Bij onderzoek op de percelen Haagdijk 85-117 zijn paalkuilen en andere kuilen uit de dertiende eeuw aangetroffen en muren en beerputten uit de periode na 1500. Ook hier volgt nader onderzoek.

Veemarktstraat 53

Tijdens een waarneming bij Veemarktstraat 53 is een waterput aangetroffen, gemaakt van gele ijsselsteentjes.

Het laatste restant van het Speelhuislân onder de huidige Speelhuislân nabij de watertoren.

Veemarktstraat 19/21

Aan de Veemarktstraat 19/21 is het graven van ondiepe sleuven archeologisch begeleid. Hierbij kon een muur gedocumenteerd worden. Rondom de muur was puin aanwezig.

3 Nassastad

Verschillende onderzoeken konden in verband worden gebracht met de aanwezigheid van de Nassaus in Breda, zoals bij het Speelhuislân in de Belcrum en op het Begijnhof.

Speelhuislân

Dwars over de plaats waar het Speelhuislân van de Nassaus heeft gestaan werd een proefsleuf aangelegd. Al snel werd duidelijk dat de Konijnenberg, waar het Speelhuislân op stond zwaar was afgetopt. Hierdoor waren alleen de diepst gefundeerde fundamenteën nog aanwezig. De overige fundamenteën waren volledig weggebroken. In het zuidelijk profiel was te zien, dat er flinke uitbraaksporen met puinzetting aanwezig waren. Het aangetroffen fundament is waarschijnlijk een restant van de acht-hoekige traptoren, die zich aan de noordoostzijde van het Speelhuislân bevond. Het bestond uit een bakstenen

ring met in het midden een cirkel van verticaal ingeslagen planken. Deze ring was van binnenuit gemetseld en mogelijk hebben de dieper ingeslagen houten planken dienst gedaan als metselput. In het centrum van de fundering zijn bouwmaterialen, aardewerkfragmenten, versierde tegels en glas gevonden, die gedateerd kunnen worden in de zeventiende eeuw. Zulke vondsten zijn tekenend voor de hoge status van de gebruikers.

Speelhuislaan

Tijdens het onderzoek in de stationszone ten noorden van het station Breda is een sloot gevonden die langs de voormalige Speelhuislaan heeft gelegen. De Speelhuislaan is op zijn vroegst aangelegd in 1618. Zeker is dat de laan in 1625 al bestond. Mogelijk is deze sloot in die tijd gegraven. In het begin van de twintigste eeuw is de Speelhuislaan gedeeltelijk verlegd en is op de oude locatie van de Speelhuislaan een treinspoor aangelegd. De sintellaag die bovenop de sloot is gevonden hangt waarschijnlijk samen met de aanleg van het spoor.

Begijnhof

Op het Begijnhof is archeologisch onderzoek uitgevoerd met een grondradar en door middel van grondboringen. Hierdoor kon worden vastgesteld dat er bakstenen funderingen in de ondergrond aanwezig zijn. Een datering van dit muurwerk is nog niet te geven. Mogelijk gaat het om muren die hebben behoord bij het klooster dat Johanna van Polanen in de vijftiende eeuw heeft laten bouwen. Ook kon de achtertuin van Begijnhof 77 onderzocht worden. Eerder was bij onderzoek in de kelder van nummer 75 de puinfundering van het klooster van Johanna van Polanen aangetroffen (zie *ErfgoedBrief Breda* 12). Mogelijk zou een zijde van het klooster zich uitstrekken onder of achter nummer 77. In de noordelijke wand bleek muurwerk aanwezig dat verband houdt met de eerder aangetroffen kloostermuur. Daarnaast was hier een puinfundering aanwezig die lijkt op de puinfunderingen van het klooster. Er zijn verschillende bouwfasen van het begijnenhuisje geconstateerd die bouwhistorisch zijn onderzocht.

Zanddreef (Prinsenbeek)

Bij een proefsleuvenonderzoek naast de Zanddreef zijn de resten gevonden van een akkerwal die de akker van de Prinsenhoeve begrensd. De Prinsenhoeve was een domeinhoeve van de heren van Breda vanaf 1523. Van deze akkerwal waren in de proefsleuf de parallel aan elkaar liggende greppels herkenbaar. Tussen deze greppels heeft een walletje gelegen, dat het terrein omsloot. De vondsten uit de greppels dateren uit de periode 1500-1850.

4 Vesting en belegeringswerken uit de Tachtigjarige Oorlog

Seeligkazerne

Op het terrein van de Seeligkazerne, ten zuiden van de Fellenoordstraat, zijn een booronderzoek en een grond-radaronderzoek uitgevoerd. Doel was vast te stellen of er nog

Grondradaronderzoek op de Seeligkazerne.

resten van de oude vestingwerken met de daarbij behorende watermolen van de prins van Oranje uit het midden van de zestiende eeuw, ravelijnen en aarden buitenwerken op het terrein aanwezig waren. In dat geval zouden deze resten wellicht een rol kunnen spelen bij de planvorming rondom de Nieuwe Mark, fase 3. In een aantal boringen is muurwerk aangetroffen. De vestingkaart laat zien dat hier mogelijk de watermolen is aangeboord. Het grondradaronderzoek toont een rechthoekige vorm die overeenkomt met de locatie van de watermolen. Op het zuidelijke deel van het terrein laten sommige boringen zien dat daar een oude waterloop lag en andere boringen zijn terecht gekomen in een zandlichaam dat vermoedelijk heeft behoord tot het ravelijn Balfort. De resultaten van het grondradaronderzoek versterken dat beeld. Het ravelijn Balfort kan op verschillende dieptes worden onderscheiden van de waterlopen eromheen. Er is geen revettement gevonden, dat is muurwerk dat de rand van het ravelijn kan hebben versterkt.

Bouvignelaan

Tijdens het proefsleuvenonderzoek ten zuiden van kasteel Bouvigne zijn er verschillende sporen gevonden die in verband gebracht kunnen worden met de Tachtigjarige Oorlog. Zo zijn

Archeologisch onderzoek bij Bouvigne in de sneeuw.

er enkele kuilen gevonden met vroeg zeventiende-eeuws vondstmateriaal. De functie van deze kuilen is vooralsnog onbekend. Ze zijn waarschijnlijk gegraven tijdens de aanwezigheid van legerkampjes op het terrein. Tijdens het onderzoek werden met de metaaldetector veel musketkogels gevonden. Ook is er een systeem van grachten en wallen aangetroffen. De datering hiervan is onduidelijk, maar vermoedelijk heeft dit systeem ook dienst gedaan als verdedigingswerk in de Tachtigjarige Oorlog toen op het terrein enkele legerkampen waren ingericht.

Dr. Batenburglaan

Bij het proefsleuvenonderzoek ten zuiden van de Dr. Batenburglaan is één van de twee op het terrein verwachte linies uit 1624-1625 en 1637 teruggevonden.

Tramsingel 88

Bij waarnemingen aan de Tramsingel zijn sporen van de vestinggracht aangetroffen, die in de zeventiende eeuw is aangelegd en in 1870 is dichtgegooid.

Liniestraat Interbrew

Bij onderzoek aan de Liniestraat zijn greppels en kuilen uit de zeventiende eeuw gevonden, die mogelijk gerelateerd kunnen worden aan een van de belegeringen van de vesting.

Een loden deksel met een afbeelding van de pauselijke tiara, gevonden bij Bouvigne.

Een bronzen leeuwenkopje, gevonden bij Bouvigne.

De Seeligkazerne op een combinatie van een luchtfoto en de vestingkaart.

Grondboringen op het terrein van de Seeligkazerne.

5 Ginneken

Viandenlaan

Proefsleuven aan de Viandenlaan lagen op de locatie van de Oude Pastorie die rond 1608 werd gebouwd. De pastorie was vanaf het begin omgeven door een gracht en alleen toegankelijk via een bruggetje. Tijdens het onderzoek werd al snel duidelijk dat de fundamenten van de pastorie bij de sloop in 1965 volledig zijn weggehaald. Wel zijn er een rij palen en een bakstenen water- of beerput behorende tot de pastorie gevonden en ook de gracht kon op twee plaatsen worden gelokaliseerd. Naast deze sporen werden er een met plaggen opgebouwde waterput en een paalspoor gevonden die gedateerd konden worden in de late middeleeuwen (1200-1500). Dit maakt het waarschijnlijk dat er bewoning op het terrein aanwezig is geweest vóór de bouw van de pastorie. Nader onderzoek volgt.

De brandwaterput op de hoek van de Ginnekenweg en de Zandberglaan.

De plaggenput aan de Viandenlaan.

Ginnekenweg-noord

Bij de aanleg van de riolering onder de Ginnekenweg zijn een paalspoor, karrensporen en een brandwaterput gevonden. De karrensporen zijn waarschijnlijk een restant van de Ginnekenweg voordat deze bestraat werd in 1682. De overkoepelde bakstenen brandwaterput is in het begin van de twintigste eeuw aangelegd, waardoor de brandweer bij brand snel over bluswater kon beschikken.

Amphia Hertzogstraat

Op een terrein grenzend aan de Hertzogstraat ten westen van het Amphia Ziekenhuis Molengracht zijn enkele greppels gevonden waarvan er twee een weggetje flankeerden dat nog herkenbaar is op de kadastrale minuutplan van 1824. Het weggetje liep destijds door de weilanden. Sporen van het weggetje zelf zijn niet aangetroffen.

6 Galderse Heide en Meren

Galderse Heide

Bij onderzoek op de Galderse Heide is mogelijk een onderdeel van een landweer aangetroffen. Het betreft vijf tot zes rijen paalsporen over een afstand van ruim tachtig meter. Vermoedelijk heeft een landweer (greppel met walletje) in de nabijheid gelegen. De palenrijen zijn voor de greppel en het walletje geplaatst. Daartussen bevon-

den zich vermoedelijk doornhagen. Het doel van de landweer kan zijn geweest: dat groepen mensen niet van de weg af zouden dwalen, maar geregisseerd op een vast punt de stad binnen kwamen, of de begrenzing van percelen. Een datering van de sporen is nog niet bekend. In 2010 is een vervolgonderzoek gepland.

Galderse Meren

Bij de Galderse Meren is materiaal uit de negentiende en twintigste eeuw aangetroffen in greppels en kuilen.

7 Princenhage

Advocaatsdreef

Op de Advocaatsdreef zijn enkele perceelgreppels uit de late middeleeuwen gevonden.

8 Prinsenbeek

Weimeren

Bij proefsleuven in Weimeren, in het buitengebied ten noorden van Prinsenbeek, zijn greppels aangetroffen die loodrecht op elkaar staan. Vermoedelijk betreft het ontwateringsgreppels ter voorbereiding van veenwinning op het perceel. Winning van veen heeft hier echter niet plaatsgevonden. Ter plaatse is de dikte van het veen vastgesteld op maximaal drie meter.

De Haagse Beemdendijk, die de Haagse Beemden beschermd tegen de zee, is zichtbaar als een lichte baan.

Gertrudisoord

Bij Gertrudisoord zijn greppels gevonden die horen bij de heideontginningen uit de achttiende eeuw. Daarnaast is een fragment grijsbakkend aardewerk uit de dertiende tot vijftiende eeuw aangetroffen.

Neelstraat

Tijdens het proefsleuvenonderzoek bij De Neel West werden enkele perceelsgreppels en een stuk van het voormalige vennetje De Neel gevonden.

Groenstraat en Schutsestraat

Bij onderzoeken aan de Groenstraat en de Schutsestraat zijn sporen en vondsten aangetroffen die respectievelijk dateren uit de zestiende tot en met de negentiende eeuw en de achttiende of de negentiende eeuw.

Het opgraven van de fundamente van het bakhuisje aan de St. Josephstraat te Teteringen.

9 Haagse Beemden

Beemden zijn graslanden die werden gehooïd voordat het jonge vee er werd geweid. In Breda liggen de beemden in het lage gedeelte van de gemeente in de beekdalen.

Buitendijks Slangwijk

Bij werkzaamheden aan de Vierde Bergboezem kon door middel van een archeologische waarneming de opbouw van de rivierdijk van de polder Buitendijks Slangwijk worden onderzocht. Daaruit bleek dat de dijk in verschillende fasen was opgebouwd en door de jaren heen niet alleen was opgehoogd, maar ook verbreed. Na het vervangen van het oude dijksysteem door hoge en brede moderne dijken in de jaren zestig van de twintigste eeuw heeft

Het dijkje van Buitendijks Slangwijk is aangesneden.

dit dijkje zijn functie verloren. Het oudste vondstmateriaal in de dijk kon gedateerd worden in de zeventiende eeuw, maar is niet afkomstig uit de onderste lagen waardoor het mogelijk is dat het dijkje ouder is.

Rietdijk

Ten westen van de Rietdijk is een groot terrein afgegraven ten behoeve van natuurontwikkeling. Door middel van een waarneming kon de ligging van twee perceelsgreppels en van de Haagse Beemdendijk worden gedocumenteerd. De Haagse Beemdendijk wordt door Karel Leenders gedateerd rond 1375.

10 Teteringen

Moleneind

Bij het proefsleuvenonderzoek aan het Moleneind zijn enkele paalsporen en greppels gevonden uit de vijftiende en zestiende eeuw. De greppel heeft waarschijnlijk gediend als afwateringsloot van een zestiende-eeuws akkercomplex of als erfafscheiding.

St. Josephstraat

Nabij de boerderij aan de St. Josephstraat zijn verschillende paalsporen, greppels, de funderingen van een bakhuisje en twee begravingen van runderen aangetroffen. Ze dateren alle van na 1500. Er konden acht bouwfasen van het bakhuisje worden onderscheiden.

Oosterhoutseweg

Tijdens een proefsleuvenonderzoek ten oosten van de Oosterhoutseweg bij de noordelijke rondweg kon een goed profiel gemaakt worden dwars door een beemdenweggetje dat vroeger de Dreef heette en liep van een boerderij aan de Heerbaan naar de graslanden. Aan beide zijden van het weggetje was een brede greppel aanwezig. Het is onduidelijk wanneer dit weggetje precies is aangelegd. Het is in ieder geval herkenbaar op de kadasterkaart van 1824. In eerste instantie was de Dreef een zandpad, getuige de aangetroffen karrensporen. Later is hier overheen een sintellaag aangebracht als verharding. Tijdens werkzaamheden op het kruispunt Oosterhoutseweg-Langelaar is een stukje kasseibestrating onder het asfalt tevoorschijn gekomen. Deze bestrating is onderdeel geweest van de Napoleonsweg en is dus in het begin van de negentiende eeuw aangelegd.

11 Driesprong

Bij archeologisch vooronderzoek aan de Driesprong is gebleken dat het hele gebied systematisch is ontgonnen. Er werd een greppel rondom het gebied aangelegd, gevolgd door

De donkere delen geven aan waar het weggetje liep.

greppels in het gebied zelf. Vervolgens werd de bestaande bodem omgespit. Het in gebruik nemen van de akkers is vermoedelijk in de negentiende eeuw gebeurd. Verder zijn in het plangebied nog sporen aanwezig die aan de Teteringsedijk (mogelijk daterend van rond 1200) gekoppeld kunnen worden.

12 Bavel

Bij proefsleuven aan de Gilzeweg 14 zijn greppels uit de late middeleeuwen (1300-1500) en later aangetroffen.

13 Ulvenhout

Pennendijk

Bij een onderzoek ten zuiden van de Pennendijk is ook een zandweggetje aangetroffen en werd eveneens begrensd door twee greppels. Het zandweggetje was behalve aan de naastgelegen greppels ook herkenbaar aan diverse karrensporen. Er bleken zelfs nog sporen van banden te herkennen. Op de topografische militaire kaarten van 1850-1864 en 1896 is het zandweggetje te zien tussen de akkers. Het liep van de

huidige Pennendijk in zuidoostelijke richting, waar het op de huidige Annevillelaan aansloot. Het zal in gebruik zijn geweest totdat in de jaren tachtig van de twintigste eeuw de huidige woonwijk werd gebouwd.

Dorpstraat 61-65

Bij Dorpstraat 61-65 zijn greppels, kuilen en putten uit de negentiende eeuw aangetroffen. Enkele sporen zijn ouder. Hier volgt nog nader onderzoek.

14 Tweede Wereldoorlog

Rithsestraat

Tijdens een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd op een terrein tussen de Rithsestraat en de Graaf Engelbertlaan is een antitankgracht gevonden. Zie verder *ErfgoedBrief Breda* 13.

Jeka-terrein

Een proefsleuvenonderzoek op het oude Jeka-terrein naast het Amphiaziekenhuis Molengracht heeft een aantal bijzondere sporen opgeleverd die vermoedelijk ook in verband kunnen worden gebracht met de Tweede Wereldoorlog. In het noordelijke deel van het terrein vlakbij de Claudius Prinsenlaan is een rij gevonden bestaande uit 44 identieke paalsporen. De palenrij maakt een flauwe bocht en volgt zo een nabij gelegen greppel. Het is daarom waarschijnlijk dat de palenrij en één van de fases van die greppel gelijktijdig zijn. Voor de aanleg van de palenrij is eerst een greppeltje gegraven waarin later de palen zijn gezet. De paalsporen staan opvallend dicht op elkaar, om de dertig centimeter. Ze staan te dicht op elkaar om alleen als afrastering te hebben gefunctioneerd en het is waarschijnlijker dat de palenrij een verdedigende functie heeft gehad. De datering is door gebrek aan vondstmateriaal niet mogelijk.

Een in een nabij gelegen greppel gevonden patroonhuls uit de Tweede Wereldoorlog is wellicht een indicatie voor een datering in deze periode.

Bouvignelaan

Ten zuiden van het kasteel Bouvigne zijn geen sporen uit de Tweede Wereldoorlog gevonden maar wel is er zeer veel munitie uit deze periode aangetroffen: 41 patroonhulzen in verschillende maten.

't Hoekske (Ulvenhout)

Bij proefsleuven in 't Hoekske is een Duitse schuttersput van twee bij een meter uit de Tweede Wereldoorlog aangetroffen. Schriftelijke bronnen en een mondelinge mededeling van de eigenaresse bevestigden de aanwezigheid van Duitse schuttersputten in de directe omgeving.

15 Verstoord of weinig vondsten

Op de locaties Heertgank (Prinsenbeek), Haagse Markt 19-22 en Dr. Struyckenstraat 100 zijn zoveel recente verstoringen aangetroffen,

Jonge boompjes op de voormalige boomgaard van Bouvigne werden geplant in bedden boven het maaiveld. Daardoor wordt de ondergrond beschermd.

Kogels en hulzen uit de Tweede Wereldoorlog en musketkogels uit de Tachtigjarige Oorlog, gevonden bij Bouvigne.

dat eventuele archeologische sporen niet meer herkend konden worden. Op de locaties Effen Mastdreef, Hogeschoollaan, Minister Nelissenstraat, Rietdijk 1b en Cadettenkamp (Teteringen) zijn geen of zeer weinig sporen aangetroffen. Ook het proefsleuvenonderzoek bij de Asterdeslus heeft geen archeologische sporen of vondsten opgeleverd. Uit de bodemopbouw daar viel op te maken dat het dekzand richting het zuidwesten geleidelijk omhoog liep. In de proefsleuven is de aanzet van een hoger gelegen gebied, een kleine donk, in het landschap aangesneden.

In het Markdal in Ulvenhout, bij de Cimbargalaan, de Brederostraat en langs de Weerijssingel is de aanleg en vervanging van de riolering archeologisch begeleid. Bij de eerste drie projecten kon op verschillende plaatsen het bodemprofiel worden onderzocht en gedocumenteerd, verder zijn daarbij geen archeologische sporen of vondsten aangetroffen. Bij de begeleiding langs de Weerijssingel werd in 2008 al een houten beschoeiing gevonden. De begeleiding in 2009 heeft geen nieuwe informatie opgeleverd.

16 Behoud

De twee non-destructieve onderzoeken hebben als één van de doelen gehad de te verwachten archeologische waarden te behouden. Daarnaast zijn er nog enkele onderzoeken waar sporen behouden blijven: bij Begijnhof 77 en de Speelhuyslaan blijven de funderingen bewaard. Bij de Bouvignelaan worden de sporen van kampementen uit de Spaanse tijd behouden. Er komt weliswaar een boomgaard op het terrein, maar de bomen worden niet in plantkuilen geplaatst, maar bovenop de bouwvoor gezet en omgeven door kleine heuveltjes.

'De tand des tijds blijft zichtbaar'

Het grafmonument van Nahuys van Burgst hersteld

Gerard Otten Een van de meest bijzondere grafmonumenten in Breda is dat voor Jan Wouter Nahuys (1762-1831), heer van Burgst, op de begraafplaats Zuylen aan de Haagweg. Dit monument, een van de weinige gietijzeren grafmonumenten in Nederland, is onlangs hersteld.

Nahuys was een belangrijk lid van de Bredase elite. Hij was heer van Burgst, een leidende vrijmetselaar en een belangrijk man in de Bredase afdeling van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen. Hij overleed op zijn landgoed (dat nog bestaat) in 1831. In 1832 ontwierp de Bredase architect Pieter Huysers het grafmonument, dat in 1833 geplaatst werd. Opvallend zijn de symbolen van wetenschap en vrijmetselarij op de achterzijde.

Het monument is eigendom van de Stichting Protestantsche Begraafplaats Zuilen en het wordt beheerd door de Stichting Begraafplaatsen en Crematoria voor westelijk Noord-

Brabant, beter bekend als 'Zuylen'. Enkele jaren geleden was het monument helemaal in elkaar gezakt. De afdekplaat was over de zijplaten heen geschoven. Het was een complete ruïne. Desondanks is het grafmonument van grote cultuurhistorische waarde en om die reden in 2007 door de RACM, de huidige Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, op de monumentenlijst geplaatst. Sinds een paar maanden prijkt het monument weer als een parel in het groen. Roel Stapper, de directeur van Zuylen, is er trots op dit met beperkte middelen te hebben bereikt. Doordat de begraafplaats op een gegeven moment wat meer inkomsten

Foto's afkomstig van Begraafplaats Zuylen en BCE.

had, was er geld beschikbaar. De klus is geklaard door de smid Lilian Fopma van restauratieatelier Fopma in Harlingen. Het monument is in onderdelen naar Harlingen gegaan en is na een conserverende restauratie als één geheel weer terug gekomen. Ontbrekende elementen zijn niet aangevuld. De scheuren in de gietijzeren platen zijn gerepareerd door er lood in te gieten. Het binnenwerk is gedeeltelijk nog origineel en verder aangevuld met nieuwe onderdelen. Het grafmonument is onder andere gestraald en afgelakt. Het is nu vijftien tot twintig jaar weerbestendig. Stapper: 'De tand des tijds blijft zichtbaar. Het was niet de bedoeling dat het monument weer nieuw zou lijken, alsof het gisteren gegoten is.' Op 3 maart 2010 werd het feestelijk teruggezet op een nieuwe sokkel in aanwezigheid van het bestuur van de protestantse begraafplaats en mensen van de gemeente. De directeur van Zuylen zegt: 'Het gerestaureerde monument voegt een bepaalde waarde toe aan de begraafplaats. Maar niet alleen dat. Elk monument getuigt van liefde en respect voor de overledene.' Een beetje filosofisch vervolgt hij: 'Hoe lang ga je er mee door iets te laten vervallen? Het relativeert ook een beetje je eigen bestaan. De natuurlijke cyclus van geboorte tot sterven. De eindigheid van dit leven. Het is een stuk historisch besef. Door dit monument te restaureren draag je daaraan bij.' En hij eindigt: 'Het is mooi als je iets uit het verleden zijn oorspronkelijk bedoelde waarde in het heden kunt geven.'

Breda, stad van de Nassaus

14

De gebieden ten noorden van de Lahn

Een meiler, of stapel hout, afgedekt met plaggen, is in brand gestoken zodat het gekapte hout verkoolt tot houtskool.

Johan Hendriks Bij de grote verdeling van de Nassause bezittingen in 1255, tussen Walram II en Otto I, mocht Otto, de jongste van de twee, als eerste kiezen over welk gebied hij zijn grafelijke macht wenste uit te oefenen. Hij koos voor het gebied ten noorden van de Lahn. Hier lagen Siegen, Herborn, Dillenburg en een nieuwe burcht Ginsberg bij Hilchenbach. Walram koos voor het gebied ten zuiden van der Lahn. Waarom koos Otto juist voor dit gebied? Niet alleen speelden er oude sentimenten, er waren ruimschoots versterkingen aanwezig en de graaf had een goed oog voor de economische mogelijkheden die voorhanden waren.

Twee gouwen

Het gebied ten noorden van de Lahn bestond al enkele eeuwen uit twee grote gebieden: het Siegerland en de Haigergouw. In beide gouwen waren dicht bewoonde nederzettingen, burchten en kerken aanwezig. We zullen hieronder zien dat dat samen ging met een enorme economische potentie in deze gebieden. Reeds de graven van Laurenburg (de voorvaders van de Nassaus) hadden in het Siegerland, in opdracht van de aartsbisschoppen van Mainz, de voorgelij

uitgeoefend. Toen Otto zijn keuze mocht maken, koos hij bewust voor dit gebied dat dus al ruim anderhalve eeuw was toevertrouwd aan zijn eigen familie. Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat we in latere geschriften lezen dat het hier om een soort van kerngebied zou gaan. Ten zuiden hiervan bevond zich de Haigergouw, dat in de elfde eeuw was verdeeld in de Haigermark en de Herborner Mark. De eerste was toegevalen aan de graaf van de Palts, de tweede bleek rond het midden van de elfde eeuw in handen van de landgraaf van Hessen te zijn. Beide gebieden werden onder Hendrik II de Rijke van Nassau (zie *ErfgoedBrief Breda* 12) als achterlenen aan de graaf van Nassau overgedragen.

Strijd met de lokale adel

Dat ging niet zonder slag of stoot, want de Nassaus kwamen daardoor in conflict met lokale potentatjes. Dichte bewoning wijst op een sterke economische basis en dat had geleid tot het opkomen van een sterke landadel met veel bezittingen. Deze edellieden kregen nu te maken met een nieuwe macht boven zich, de graven van Nassau. De graven hadden twee doelen voor ogen: het uitbreiden van hun eigen macht en het uitschakelen van die lokale adel. Dat was overigens niet iets bijzonders, want het gebeurde in die tijd in heel Europa. Ook in onze regio's was het gebruikelijk dat de hertog van Brabant of de heer van Breda in de twaalfde en dertiende eeuw kleinere adelsgeslachten uitschakelden. In de Haigermark kregen de graven van Nassau te maken met de adellijke familie van Bichen, in de Herborner Mark met de heren van Dernbach, die een sterke burcht hadden bij Herborn. Deze strijd, de Vete van Dernbach, duurde van 1230 tot 1333 en eindigde ermee dat de Dernbachers het merendeel van hun bezittingen aan de Nassaus verkochten. In het Siegerland moest de graaf van

Nassau de strijd aanbinden met de aartsbisschop van Keulen en eindigde ermee dat de macht over de stad Siegen werd gedeeld. Dat had onder andere tot gevolg dat deze stad niet de nieuwe residentie van de Nassaus ten noorden van de Lahn kon worden.

Wieland

Er moest dus nog iets zijn waarom Otto voor deze gebieden koos, gebieden waar hij deels de macht moest delen met de bisschop van Keulen en voor een ander deel midden in een langdurige oorlog met de edelen van Dernbach terecht kwam. Dat was er ook, in de vorm van rijke bodemschatten. Daarvoor grijpen we terug op een oude sage, het Wielandslied, dat ergens in de zesde eeuw in het midden van Duitsland zou zijn ontstaan en later deel ging uitmaken van de Edda. Hierin wordt verteld over de goudsmid Wieland die door koning Nidud gevangen wordt genomen om voor hem te werken. Om te voorkomen dat Wieland zou ontsnappen liet de koning hem de hielpezen doorsnijden. Maar Wieland wreekte zich, bracht de beide zonen van de koning om, onteerde diens dochter en ontsnapte door in het geheim gemaakte vleugels. Volgens de twaalfde-eeuwse Vita Merlini was Siegen de woon- en werkplaats van deze Wieland. Het blijft een sage, maar wat eruit op te maken is, is dat het wijst op rijke erts van edelmetaal waar Wieland zijn faam als goudsmid aan ontleende. En dat was ook zo, zij het dat er geen goud werd gedolven. De omgeving van Siegen stond bekend om het zilver-, lood- en tinerts. Deze erts waren

De kolenbranders hebben de meiler uit elkaar gehaald en verzamelen het houtskool

vrij eenvoudig in dagbouw te winnen. Het maakte de plaats groot en rijk, zodat er rond 1170 al een eigen muntslag was (Siegensis civitas).

Ijzerproductie

Niet alleen de genoemde metaalwinning speelde een rol. Het gehele gebied tussen de Sieg en de Lahn blijkt, na recent onderzoek dat werd uitgevoerd door het *Seminar für Ur- und Frühgeschichte van de Westfälische Wilhelmsuniversität* van Münster, vooral gebruikt te zijn voor het winnen van ijzererts. Het werd in de bossen, waar hout, dus ook houtskool, voldoende voorhanden was, verder bewerkt. Een klein gebied ten noorden van Dillenburg, het dal van de Dietzhölze, is intensief onderzocht. Hier werden op meer dan 250 locaties resten van ijzerslakken aangetroffen. Op veel plaatsen waren ook resten gevonden van plaatsen waar houtskool werd gebrand, dat nodig was voor het proces om het ijzererts om te zetten tot bruikbaar ijzer. In veel gevallen bevonden beide locaties zich dicht bij elkaar. Voor het ijzerwinningsproces waren ovens nodig, waarvan archeologen alleen de onderste delen

terug hebben gevonden. Hierin kon met een relatief lage temperatuur van 1100 tot 1150 °C hoogwaardige ijzererts worden verwerkt. Uit het tot nu toe gepubliceerde onderzoek blijkt dat bij de opgegraven locaties vooral aardewerk uit de twaalfde tot veertiende eeuw aanwezig was. Dus toen Otto zijn keuze maakte trof hij in ieder geval een florerende ijzerindustrie aan ten noorden van de Lahn.

Heunstein

Nog recenter is de vondst van ijzerslakken tezamen met aardewerk uit de late ijzertijd. Het zou zo maar kunnen zijn dat de bij Dillenburg gelegen ringwal op de Heunstein, die uit diezelfde tijd dateert, een rol gespeeld heeft in de ijzereconomie van tweeduizend jaar geleden. Daarmee wordt duidelijk dat in het gebied ten noorden van de Lahn feitelijk al sinds mensenheugenis op kleinere of grotere schaal ijzer werd gewonnen. Otto wist dat. Hij had er de strijd met de lokale adel voor over om dit belangrijke economisch territorium in handen te krijgen. Ik zou er niet van opkijken als de economische potentie hiervan uiteindelijk de doorslag heeft gegeven bij zijn keuze.

Colofon

De **ErfgoedBrief Breda** is een uitgave van de gemeente Breda, Directie Ruimtelijke Ontwikkeling, Afdeling Stedenbouw en Erfgoed, Bureau Cultureel Erfgoed.

De **ErfgoedBrief Breda** wordt toegezonden aan bewoners van monumenten in Breda en andere belangstellenden. Wilt u dit blad ook ontvangen of een gratis abonnement nemen,

mail of schrijf dan de heer G. Otten, g.otten@breda.nl of G. Otten, Bureau Cultureel Erfgoed, Postbus 90156, 4800 RH Breda. Losse exemplaren zijn verkrijgbaar bij de Balie Voorlichting in de hal van het Stadskantoor (Claudius Prinsenlaan 10), in alle vestigingen van de Bibliotheek Breda, bij het Stadsarchief, Breda's Museum, de Grote Kerk, Princenhage Museum en diverse boekhandels.

Redactie: Johan Hendriks en Gerard Otten

Beeldredactie: Marc Berends

Vormgeving: x-hoogte, Tilburg

Oplage: 3000 exemplaren **ISSN:** 1878-9250

Afbeeldingen op pagina 1 zijn afkomstig uit de collectie van het Breda's Museum, het Stadsarchief Breda en de Directie Ruimtelijke Ontwikkeling. Overige afbeeldingen zijn afkomstig uit de collectie van de Directie Ruimtelijke Ontwikkeling, tenzij anders vermeld.